

Солоненко Олег Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного
та міжнародного права Національної
академії внутрішніх справ

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПРИНЦИПІВ ПРАВА У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто головні напрями впливу принципів права на регулювання суспільних відносин у процесі правозастосування.

Ключові слова: принципи права; правові норми; правозастосування; правове регулювання; функціональні аспекти принципів права.

Рассмотрены основные направления влияния принципов права на регулирование общественных отношений в процессе правоприменения.

Ключевые слова: принципы права; правовые нормы; правоприменение; правовое регулирование; функциональные аспекты принципов права.

The main areas of influence of principles of law on the regulation of social relations in the process of enforcement are considered.

Keywords: principles of law; norms of law; enforcement; regulation; functional aspects of the principles of law.

Сучасне трактування принципів права є однією з актуальних проблем юридичної науки. Це закономірно, адже саме у принципах права всебічно відображена його суть. Крім того, важливість цієї проблематики визначено й тим, що доктринальні уявлення, що склалися у вітчизняній науці про принципи, сформувалися в основному на ґрунті суто позитивістського праворозуміння, тому має певні теоретичні прогалини, які безпосередньо впливають на практику офіційного формування національного законодавства та відповідну правозастосовну діяльність суб'єктів публічної влади, що й зумовлює актуальність цієї праці.

Принципи права є тими засадничими правовими основами, стрижневими ідеями, у яких сконцентовано суть права, які визначають його зміст. За принципами права можна характеризувати правову національну систему, визначати рівень гуманності чинного законодавства, його відповідність міжнародним стандартам у сфері прав і свобод особи. Нормативне офіційне закріплення загальноновизнаних принципів права є критерієм демократичності національної правової системи, її необхідною якістю та вихідним чинником правозастосовної діяльності.

Наукове розроблення проблеми визначають наукові праці О. Ф. Граніна, М. І. Козюбри, А. М. Колодія, В. В. Копейчикова, О. Г. Мурашина, В. Ф. Опришка, В. Ф. Погорілка, С. В. Скурко, О. В. Сурілова, М. В. Цвіка, Ю. С. Шемшученка та ін.

Ураховуючи теоретичний доробок зазначених учених із окресленої проблематики, слід зазначити, що нині виникла необхідність комплексного загальнотеоретичного дослідження принципів національного права з урахуванням сучасних тенденцій розвитку України як правової держави, адже попередні обмежені галузевими рамками, є фрагментарними, тому їх методологічна роль не цілком відповідає потребам.

Водночас науково-практичне значення має системний підхід до розкриття цієї проблематики, за якою принципи права знаходять своє місце в ієрархічній організації правової системи, їх розглядають як складне правове явище, яке функціонально безпосередньо впливає на правозастосовну практику владних суб'єктів відповідних суспільних відносин.

Метою статті є методологічний аналіз правових принципів як правових явищ, що забезпечують єдність різних власне правових процесів, теорій, ідей, понятійно-категоріальних рядів, який забезпечує правильне тлумачення правових приписів, концептуального задуму законодавця та є основою правозастосовної діяльності.

Принципи права на сучасному етапі розвитку національної правової системи спрямовують активність законодавця у визначеному напрямі, концентрують його волю, спонукають відповідальніше ставитися до ухвалення правотворчих рішень, зважено використовувати законодавчу техніку, що, на наш погляд, і забезпечує їх функціональність. Тому будь-які законодавчі нововведення слід оцінювати, насамперед, з позицій їх відповідності принципам права, які безпосередньо стосуються ефективності правозастосовної діяльності.

З цього приводу А. М. Колодій слушно зауважує, що принципи права є критерієм оцінки права та методологічною основою вдосконалення, тому що саме на засадах принципів оцінюють рівень й ефективність реалізації права, його пізнають і поліпшують [1, с. 5]. Правозастосування як форма реалізації права формулює судження про принципи права, а тому вони мають бути методологічною основою вдосконалення всіх форм реалізації норм права.

Таким чином, орієнтуватися на засадничі правові ідеї має не лише законодавець, а й правозастосувач, адже у процесі правової кваліфікації різноманітних юридичних фактів слід ураховувати правові принципи.

На думку Д. А. Керимова, принципами права зазвичай вважають лише ті засадничі ідеї, які офіційно закріплені в нормах законодавства. Логічними є твердження про принцип як основоположне першоджерело, головне положення, вихідний пункт, передумова теорії, концепції, керівної ідеї, фундаментального правила поведінки. Принципи можуть виявлятися лише в змісті зазначених норм, і до них не можна відносити провідні ідеї правосвідомості, які дістали суспільне визнання й реалізовані у правовідносинах, але не були зафіксовані в нормативно-правових актах [2, с. 210–211].

Деякі дослідники штучно обмежили зміст поняття “принципи права” лише межами правотворчості та правозастосування, крім того, в останньому їх функцію було обмежено лише потребою тлумачення норм права [3, с. 205–213].

Провідні положення за такого підходу зводяться до допоміжних елементів, призначених виключно для обслуговування потреб, пов’язаних із створенням і використанням нормативного масиву й не пристосованих для безпосереднього регулювання суспільних відносин. Звідси, як зауважує Р. Л. Іванов, витікає і їх характеристика як певних вимог до системи юридичних норм, а не до реальної поведінки суб’єктів правовідносин [4, с. 115]. Однак, як відомо, вимоги можна адресувати лише людям, а не абстрактним правилам поведінки.

Дослідження принципів, на думку Л. С. Явича, не можна обмежувати формально-юридичними питаннями. Норми права – це лише одна з абстрактних форм його буття, до яких належить і правосвідомість [5, с. 23]. Конкретним виявом права, головним свідченням його існування є не вони, а правовідносини. Тому, не заперечуючи значущості втілення принципів у змісті юридичних норм та їх законодавчої фіксації, не можна залишити поза увагою їх зв’язки з правосвідомістю та правовідносинами.

Складний багатогранний зміст права, яке не може бути зведене до законодавства, вимагає комплексного підходу до його принципів. Такий підхід припускає їх аналіз у декількох аспектах, умовно позначених як генетичний, гносеологічний, онтологічний і функціональний. При цьому терміни “принципи права”, “юридичні принципи”, “засадничі ідеї”, “відправні начала”, “керівні положення” використовують як синоніми [4, с. 115].

Як загальнонаукова категорія принцип (початок, основа) означає: 1) головне вихідне положення якої-небудь теорії, навчання, науки, світогляду тощо; 2) внутрішнє переконання людини, визначальне її ставлення до дійсності, норми поведінки та діяльності [6, с. 7].

У юридичній літературі пропонують різні дефініції принципів права. В одних акцентовано на тому, що принципи – категорія об’єктивна, в інших їх тлумачать як головні ідеї та навіть як поняття, що виражають сутність історичного типу права. Деякі вчені наголошують на тому, що принципи є сферою правосвідомості, правової ідеології та науки, що юридичні основи – поза безпосереднім змістом права, яке розуміють досить широко. Тривають дискусії з приводу того, чи можна вважати принципами права такі загальні положення, які не дістали безпосереднього закріплення в нормативно-правовому акті, а лише впливають зі змісту його норм. У деяких визначеннях протиставляють поняття принципів права як його найважливіших соціальних основ і правових принципів, які, навпаки, властиві самій юридичній матерії [1, с. 16].

На основі аналізу підходів до визначення місця принципів права у правовому регулюванні з позицій природно-правового й позитивістського типів праворозуміння О. О. Уварова дійшла висновку, що в цьому питанні названі школи права сьогодні найбільшою мірою наближаються одна до одної. Це дає підстави стверджувати, що принципи права можна розглядати як інтегруючий елемент природно-правового та позитивістського напрямів правового мислення,

свідченням чого є, зокрема, визнання принципів права основою для оцінки санкціонованого державою права на відповідність визнаним у суспільстві цінностям. Вони мають основоположне значення для врегулювання суспільних відносин. Принципи становлять систему вимог, що окреслюють межі повноважень нормотворчого та правозастосовного органів [7, с. 250].

Генетична характеристика принципів права полягає в розгляді детермінованості їх змісту об'єктивними соціальними закономірностями. Засадничі ідеї права є не довільними конструкціями людського розуму, а особливою формою вираження об'єктивних соціальних закономірностей. Фіксуєчи у своєму змісті необхідні й істотні зв'язки, наявні в суспільстві та праві, вони дають змогу встановити такий порядок суспільних відносин, який найбільшою мірою сприяє їх зміцненню й розвитку.

У принципах права відображено соціальні закономірності двох видів: що поширюють свою дію на суспільство в цілому та властиві тільки праву як особливому регулювальникові людської поведінки. Перші виявляються в змісті провідних положень, що дістали назву загальносоціальних (соціально-політичних) принципів [8, с. 37]. У них сконцентровано істотні риси суспільних відносин, що є предметом правового впливу їх дії. Найважливішою особливістю цих відносин є те, що існувати й нормально розвиватися вони можуть лише у правовій формі (наприклад, відносини власності та політичної влади). Загальносоціальними початками сучасного права є принципи розподілу влади, захисту власності, демократизму, гуманізму та ін. У них виражено економічні, політичні, моральні засади наявного суспільного устрою.

З позицій гносеології важливо зазначити, що категорія “принцип” тісно пов'язана з категоріями “закономірність” і “сутність”. Гносеологічний аспект дослідження принципів зумовлений й ідеологічністю, детермінованою не лише об'єктивними соціальними закономірностями, а й абстрагуючою діяльністю свідомості людини, творчою активністю її розуму. Зміст провідних положень безпосередньо залежить від здатності юридичного мислення проникнути в суть суспільних процесів. Отримані результати формулюють у вигляді фундаментальних правових понять, якими й стають в гносеологічному контексті юридичні принципи.

Гносеологічний аспект провідних положень не можна абсолютизувати, ототожнюючи їх з поняттями науки, елементами теорії. Пізнавальний момент підпорядкований головній функції – регулятивній, у зв'язку з чим вони мають низку особливостей, зумовлених загальнообов'язковістю й іншими властивостями права, фіксацією в юридичних приписах і втіленням у правовідносинах. Розгляд цього аспекту принципів дозволяє дати їх онтологічну характеристику, що передбачає виявлення головних форм їх буття.

Отже, принципами права є не лише ті, які закріплено в законодавстві та інших джерелах правових норм, а й засадничі ідеї правосвідомості, що дістали загальне визнання в діяльності органів правосуддя, інших суб'єктів публічного права, незважаючи на відсутність їх формальної фіксації в об'єктивному праві.

Функціями принципів права є головні напрями їх впливу на суспільні відносини та процес правового регулювання, які визначено призначенням принципів права як ціннісного і системоутворюючого елементу права. Принципи права не тільки беруть участь у реалізації правом регулятивної та охоронної функцій, а й здійснюють внутрішній (інструментальний) вплив на саме право. Функціональний аспект характеристики розкриває їх практичне призначення. Можна констатувати наявність у них двох функцій: внутрішньої і зовнішньої. Внутрішня полягає в дії на систему юридичних норм, що забезпечує її несуперечність і узгодженість. Усі нормативні приписи мають логічно витікати зі змісту принципів і точно їм відповідати. Це дає змогу здійснювати правове регулювання на єдиних началах і забезпечити його максимальну ефективність. Реалізуючи внутрішню функцію, провідні положення обслуговують нормативний масив, а їх дія на суспільні відносини відбувається опосередковано – через конкретні юридичні норми.

Зовнішня функція принципів права полягає в безпосередньому регулюванні поведінки суб'єктів суспільних відносин. Безпосередня регулятивна дія виявляється й тоді, коли в суб'єктів є можливість реалізувати вимоги принципів, не вдаючись до правозастосування.

У генетичному аспекті принципи права характеризуються змішаною соціально-юридичною природою і є результатом відображення як загальносоціальних, так і специфічних його закономірностей. Водночас із гносеологічних позицій вони є особливими юридичними категоріями, що виражають суть права відповідно до досягнутого рівня його пізнання. З онтологічного погляду, принципами права є засадничі ідеї, закріплені в різних формальних джерелах його норм, а також ті, які дістали загальне визнання в усталеній юридичній практиці, правозастосовній діяльності.

У функціональному аспекті принципи права, з одного боку, є початковими початками правового регулювання, що

забезпечують узгодженість й ефективність системи юридичних норм, а з іншого – безпосередніми регулювальниками поведінки учасників суспільних відносин.

Однак у сучасній юридичній національній практиці загальною тенденцією залишається формальне посилання на принципи права. Тому в цій сфері є потреба в подальшому науковому розробленні змісту принципів права як одного з найважливіших компонентів будь-якої правової системи. Адже від того, наскільки вони відображені у правових нормах, залежить ефективність правозастосовної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колодій А. М. Принципи права України : [монографія] / Колодій А. М. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
2. Керимов Д. А. Философские проблемы права / Керимов Д. А. – М. : Мысль, 1972. – 472 с.
3. Спасов Б. Закон и его толкование / Спасов Б. – М. : Наука, 1986. – 313 с.
4. Иванов Р. Л. О понятии принципов права / Р. Л. Иванов // Вестник Омского университета. – 1996. – № 2. – С. 115.
5. Явич Л. С. Социализм: право и общественный прогресс / Явич Л. С. – М. : Юрид. лит., 1990. – 271 с.
6. Скурко Е. В. Принципы права : [монография] / Скурко Е. В. – М. : Ось-89, 2008. – 192 с.
7. Уварова О. О. Загальні принципи права та їх роль у правозастосуванні з позицій природно-правового і позитивістського підходів до права / О. О. Уварова // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2. – С. 244–252.
8. Явич Л. С. Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы / Явич Л. С. – М. : Юрид. лит., 1978. – 224 с.